

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ

KARA HARP OKULU

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TÜRK

**HARP DİLİ
VE EDEBİYATI
SEMPOZYUMU**

BİLDİRİ KİTABI

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Emrah BOZOK

Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN - Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK

Öğ. Ütgm. Murat YILDIZ - Öğ. Tgm. Hüseyin KÖRPE

**TÜRK
TARİH**
MÜZESİ VE PARKI

Millî Savunma Üniversitesi Yayınları

TÜRK HARP DİLİ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI
21-22 Haziran 2022

Yayına Hazırlayan:

Doç. Dr. Emrah BOZOK

Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN

Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK

Öğ. Ütğm. Murat YILDIZ

Öğ. Tğm. Hüseyin KÖRPE

Grafik Tasarım

Nihat TUZCU

Baskı ve Cilt

Millî Savunma Üniversitesi Yayınları

Sertifika Numarası: 52940

ISBN: 978-625-7791-49-6

e-ISBN: 978-625-7791-51-9

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yayımlanan yazıların etik, bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlara aittir. Kitap, yayıncının izni olmaksızın çoğaltılamaz.

Ankara, 2023

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	1
I. BÖLÜM: ESKİ TÜRK DİLİ	3
<i>KUTADGU BİLİG'</i> DE HARP ALGORİTMASI	5
ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE İSTİHBARATLA İLGİLİ MESLEKLER	11
XI. YÜZYILDA TÜRK KOMUTAN TİPOLOJİSİ VE FİGÜRATİF DİL SÖYLEMLERİ	19
ESKİ UYGURCADA SAVAŞ VE BARIŞ FİİLLERİ ÜZERİNE NOTLAR: U-	27
ALTAY TÜRKÇESİNDEKİ SAVAŞ ARAÇ GEREÇLERİ ÜZERİNE KÖKEN BİLİMSEL BİR İNCELEME	33
ORHUN YAZITLARI'NDAKİ ASKERÎ VE SİYASİ TERİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ İZLERİ	47
ESKİ UYGUR MEKTUPLARINDA İDARİ - ASKERÎ BİR UNVAN: 'İMGÄ'	71
KARAHANLI TÜRKÇESİ METİNLERİNDE SAVAŞ HAMLELERİYLE İLGİLİ BAZI METAFORİK SÖZCÜKLER ...	81
II. BÖLÜM: YENİ TÜRK DİLİ	91
SAHA (YAKUT) VE ALTAY DESTANLARINDA GEÇEN SAVAŞ ALETLERİ	93
MANAS DESTANINDA SİLAH KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI	101
TÜRKİSTAN İSTİKLALCİLİK (BASMACILIK) HAREKETİ SÜRECİNDE SÖYLENEN BİR HALK TÜRKÜSÜ: ASKERLER	115
YABANCI UYRUKLU ASKERLERE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ: ÜÇDİLLİ ASKERÎ TERİMLER SÖZLÜĞÜ (TÜRKÇE - ARAPÇA - İNGİLİZCE) VE DERS MATERYALİ	125
ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN KAYNAKLARINDA TÜRK ASKERLER: MAKHAİRAS KRONİĞİ ÖRNEĞİ	145
ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİ BAĞLAMINDA BİR SAVAŞ UNSURU OLARAK ATIN GÖRÜNÜMÜ	151
TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE ASKERÎ TERİMLER	165
KISSA-İ TEMURNAMEDE GEÇEN HARPLE İLGİLİ ALINTI VE TÜRKÇE KELİMELER	205
TÜRKÜLERİN SÖZ VARLIĞINA YANSIYAN SAVAŞ ARAÇ GEREÇLERİ	217
İBN-İ ÂDİL MELHAMESİNDE TAKVİM, TABİAT VE MEKÂN BAĞLAMINDA SAVAŞ KAVRAMI ÜZERİNE	225
SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE ASKERLİKLE İLGİLİ TERİMLER VE İFADE ÇEŞİTLERİ	249
TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜK GELENEĞİNDE DERLEME SÖZLÜĞÜ'NÜN YERİ VE DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE "ASKERLİK, SAVAŞ VE ORDU" İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI	261
GÜVENLİK KAVRAM ALANI VE GÜVENLİK SÖZCÜĞÜNÜN EŞ DİZİMLİLİĞİ	269
OSMANLI TÜRKÇESİ İLE ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN ASKERÎ KELİMELER BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI	291

SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE ASKERLİKLE İLGİLİ TERİMLER VE İFADE ÇEŞİTLERİ

Doğan ÇOLAK*

Giriş

Geleneksel Saha silahları ile ilgili bilgiler, Saha sözlü kültür ürünlerinden elde edilen malzemelerle sınırlıdır. Bunun nedenlerinden biri Saha inanç sistemiyle alakalıdır. Saha savaşçılar öldükten sonra inançları gereği gizli bir şekilde defnedilirdi. Bu durum arkeolojik veri elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Bir başka neden ise çarlık yönetiminin askerî silahların üretimini yasaklaması ve eldeki silahların yönetime teslim edilmesini emretmesidir. Dolayısıyla elde muhafaza edilen geleneksel silah pek olmamakla birlikte arkeolojik buluntular da birkaç demir ve kemik parçasıyla sınırlıdır (Vasilyev, 1995: 105).

Sahalar, özerk bir yönetimle Rusya Federasyonu'na bağlı olduklarından Sahaların kendi savunma güçleri bulunmamaktadır. Rus yönetim sistemi içerisinde yer aldıkları için askerî olarak da onlara tabidirler. Dolayısıyla “modern” askerî ve silah terminolojisine ait terim ve kavramlar genel itibariyle Rusçadır.

Bu çalışmada yer alan askerî terminolojiye ait terimler, kavramlar ve diğer ifade çeşitleri *Silahlar, Koruyucu Ekipmanlar, Rütbeler, Sözlü Kültür Ürünlerine Yansıyan Askerî Terminoloji, Askerî Terminoloji ile İlgili Diğer Kelimeler ve İfade Çeşitleri* olmak üzere 5 ana başlık altında tasnife tabi tutulmuştur. Sınıflandırmaya tabi terimler ve ifadeler, konu ile ilgili yapılmış çalışmalar başta olmak üzere Saha Türkçesinin sözlükleri taranarak elde edilmiştir.

Silahlar

Saha Türkçesinde silah kelimesine karşılık olarak *saa*, *serii sebe* ve *sep* kelimeleri kullanılmaktadır. *Saa*, geçmişte “yay”, günümüzde “tüfek”, daha geniş çerçevede ise “silah” anlamına gelmektedir (Pekarskiy, 1959: 2003). *Sep* de genel manada “silah” anlamındadır (Pekarskiy, 1959: 2166). *Serii sebe* “savaş silâhı” anlamına gelmekle birlikte o da genel manada “silah” anlamında kullanılmaktadır.

Bu çalışmada silahlar geleneksel ve ateşli silahlar olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır. Saha Türkçesi söz varlığında yer alan silah ve silahlarla ilgili terminoloji şu şekildedir:

Geleneksel Silahlar

Yay

Saha Türkçesinde yay ve oktan oluşan silah takımı için yaygın olarak *oh* (*saa*) tercih edilmekle birlikte nadiren *çaaçar saa*, *saa*, *çaaçar* ve *tutaah* terimleri de kullanılmaktadır (Vasilyev, 1995: 63). Saha Türkçesinde *oh* “yayla atılan tahta çubuk” ve “yay (okla birlikte)” (STBUT, 2010: 370); *saa* “yay (okla birlikte)” anlamına gelmekle birlikte günümüzde daha çok “ateşli silah, tüfek” (Pekarskiy, 1959: 2003); *çaaçar saa* “yay (okla birlikte)” (Pekarskiy, 1959: 2003); *çaaçar* “yay” (Pekarskiy, 1945: 202); *tutaah* “yay” anlamına da gelmekle birlikte günümüzde “kabza, kulp, sap” anlamında kullanılmaktadır (Pekarskiy, 1959: 2867).

Saha yayları huş ve karaçamdan yapılmaktadır. Saha Türkçesinde yayın uç kısımlarına “boynuz” anlamına gelen *muos*, yay ipine *kiris*, okların yerleştirildiği sadağa *saadah* ve *keheh* denilmektedir. Ok (yayla atılan tahta çubuk) için *oh*la birlikte *oňoğos* ve nadiren çağdaş Saha Türkçesinde “silahı yağlamaya ve temizlemeye yarayan çubuk” anlamına da gelen *çuumpur*

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-Doğu Anabilim Dalı, dcolak@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3331-7496.

kullanılmaktadır. Ok temrenine *oĥ töbötö* “okun ucu”, uzun ahşap kısmına *oĥ maha* “okun ağacı” denilmektedir (Vasilyev, 1995: 73).

Saha temrenleri ekseriyetle demirden yapılmıştır. Kemik ve ağaçtan yapılmış temrenler de bulunmaktadır. Zırh delmeye mahsus uçlara *kustuk oĥ* veya *betiime oĥ* denmektedir (Vasilyev, 1995: 73). Bunların haricinde *ebien* “yürek biçimindeki ok ucu” (Pekarskiy, 1945: 272); *bura* “çatal şeklinde ok ucu” (Pekarskiy, 1945: 104), *ırba* “çatal şeklinde ok ucu” (Pekarskiy, 1945: 419), *badar* “Tatar okunun Rus kargısına benzer demir ucu” (Pekarskiy, 1945: 57), *oşhor* “çatal şeklinde ok ucu” (Pekarskiy, 1945: 419) isimli çeşitli ok uçları da mevcuttur.

Sahalar, Mete Han’ın mucidi olduğu belirtilen ıslıklı okları da yaygın bir şekilde kullanmıştır. Bu oklara *ihirer oĥ* “ıslık çalan ok” veya *ıralaaĥ oĥ* “şarkılı / türkülü veya “şarkı / türkü söyleyen ok” denmektedir (Vasilyev, 1995: 88). Bu okların haricinde *sardaana oĥ* “geniş ve kısa ok” (Pekarskiy, 1959: 2104), *uostaah seleme* “çentikli ok” (Pekarskiy, 1959: 3050) ve *bürges oĥ* “ince ve uzun ok” (Pekarskiy, 1945: 147) türleri de mevcuttur.

Mızrak

Saha Türkçesinde mızrak terimine karşılık olarak *tayu*, *anhu* ve *üñüü* yer almaktadır. *Tayu* ve *anhu*’nın daha çok avlanmak için kullanıldığı belirtilirken savaşlarda kullanıldığına dair bir ibareye ulaşılamamıştır. Ancak *üñüü*’nün savaşlarda kullanıldığına dair bilgi mevcuttur (STBUT, 2015: 463).

Saha mızrakları 1,5-2 metre arasında ağaç saplı, 20-30 cm uzunluğunda ve 4-5 cm genişliğinde iki tarafı keskin bıçağa sahip klasik tarzda bir mızrak türüdür (STBUT, 2015: 463). Bu türün haricinde özel olarak adlandırılmış, kendi karakteristik özellikleri olan mızrak türleri de yer almaktadır. Bu mızrak türleri şunlardır:

- *Batas*: Bıçak kısmı 50-70 cm, sap kısmı 1,5 m uzunluğunda tek tarafı keskin geleneksel bir silahtır (Vasilyev, 1995: 91).
- *Batiya*: Bıçak kısmı 30-40 cm, sap kısmı 20-25 cm uzunluğunda tek tarafı keskin geleneksel bir silahtır. *Batas*’a göre keskin kısmı hafif bombelidir. Üstünde küçük bir oluk bulunur (Vasilyev, 1995: 94).
- *Hotokoon*: 25-30 cm bıçak kısmı ve 40-50 cm sapı ile *batiya*’ya benzer savaş silahıdır (Vasilyev, 1995: 95).

Vasilyev (1995), *batas*, *batiya* ve *hotokoon*’u savaş silahı olarak vermekle birlikte avcılık ve tarımsal faaliyetlerde kullanıldığını da belirtmiştir. Pekarskiy (1945) bunlardan *batas* ve *batiya*’nın eski zamanlarda savaş aleti olarak kullanıldığını, günümüzde avcı silahı olduğunu belirtmiş; *hotokoon*’un da avcı silahı olduğunu belirtmiş ancak savaşlarda kullanıldığına değinmemiştir. *Saha Tılın Bihaarullaah Ulaĥan Tılcıta* adlı on beş ciltlik Sahaca sözlükte *batiya*’nın avcı silahı, *batas*’ın ise eski bir Saha savaş aleti olduğu kaydedilmiş (STBUT, 2005: 263, 273); *hotokoon*’un ise *batiya*’ya benzer bir bıçak olduğu belirtilmekle birlikte başka bir bilgiye yer verilmemiştir (STBUT, 2016: 623).

Kılıç

Saha Türkçesinde kılıç terimine karşılık olarak *kılıs* yer almaktadır. Kılıç koymaya mahsus kılıfa da *kıun* denmektedir (Pekarskiy, 1945: 496, 515).

Arkeolojik kazılar neticesinde Saha topraklarında iki tip kılıca rastlanmıştır. İlk tipin boyu 98 cm (sap hariç), genişliği 5,5 cm’dir. Sapı 9 cm’dir. Saptan itibaren genişler ve daha sonra uca doğru inceler. Tek tarafı keskindir. Diğer tip, ilk tiple boyut olarak benzemekle beraber ucunun yuvarlak olmasıyla ondan ayrılır (Vasilyev, 1995: 96-102). Bunların haricinde

özel olarak adlandırılmış bir kılıç tipi daha mevcuttur: *Bolot*. İki yüzü keskin bir kılıçtır. Tipi hususunda elde veri yoktur. Pekarskiy, *bolot* için kılıç ifadesinin yanında “cevheri çok demir” ifadesine yer vermiştir (Pekarskiy, 1945: 118). Buradan hareketle Türkiye Türkçesinde de *polat* olarak yer alan Farsça *pülād* “çelik”ten erken dönemlerde alıntılanmış bir kelime olduğu tahmin edilmektedir (Vasilyev, 1995: 102).

Ateşli Silahlar

Sahalar, Rusya Federasyonu’na bağlı muhtar bir cumhuriyet olduğu için müstakil bir orduları veya askerî yapılanmaları bulunmamaktadır. Dolayısıyla güncel askerî kavram ve terimlerin çoğu Rusçadır. Taranan sözlüklerde yer alan silah ve silah ekipmanlarıyla ilgili tespit edilen söz varlığı şu şekildedir:

- *Bestiliet*: tabanca (Pekarskiy, 1945: 89).
- *Bintiepkе*: tüfek, mavzer tüfeği, yivli tüfek (Pekarskiy, 1945: 110, 113). Bu tip tüfeklere *biinte saa* veya *çuor saa* da denmektedir (Pekarskiy, 1945: 113, 243). *Çuor* çınlayıcı, yüksek sesli anlamına gelir. Tüfeğin çıkardığı sesteki hareketle bu kelimenin kullanıldığı açıktır. Pekarskiy, bu kelimenin Moğolca *çor* “bir kalabalığın bağırışı, birçok köpeğin havlaması, tavukların bağırması”ndan geldiğini ileri sürmüştür (Pekarskiy, 1945: 243).
- *Karabin*: namlusu genellikle yivli, kısa ve hafif bir tüfek (Sleptsov, 1972: 162).
- *Köndöy*: tüfek; savaş veya avda kullanılan, uzun namlulu ateşli silah (Pekarskiy, 1945: 539).
- *Tergen*: top (STBUT, 2014: 505).

Silah aksamları ve silahla ilgili diğer ekipmanlar

- *Açaağ*: nişan sehpa, tüfek altına konulan sehpa (Pekarskiy, 1945: 4).
- *Buulda*: tüfek kurşunu. *Buulca*, *buulya* ve *buuyla* şeklinde de geçer (Pekarskiy, 1945: 141).
- *Buorağ*: barut (Pekarskiy, 1945: 136).
- *Boturuon*: fişek, kovan (STBUT, 2005: 423).
- *Çökçöñö*: tüfeğin arpacığı (Pekarskiy, 1945: 234).
- *Ereeske*: gez; tüfeğin nişan alma yeri (Pekarskiy, 1945: 292).
- *Istuk*: süngü, tüfek süngüsü (Pekarskiy, 1945: 425).
- *Kulgaag*: Birinci anlamı “kulak” olan bu kelime çakmaklı tüfekte ateşlemek için barutun konulduğu oluğu ifade eder (Pekarskiy, 1945: 554).
- *Saa hatat*: Tetik; *hatat* “çakmak; ateş çıkaran küçük alet” anlamına gelir. *Saa hatat* biçiminde kullanıldığında tüfeğin tetiğini ifade eder (Pekarskiy, 1945: 350).
- *Saa mas*: dipçik (Pekarskiy, 1945: 618).
- *Tiasur*: barut. Saha Türkçesindeki *tiasaa* “ses çıkarmak, gürültü yapmak” (*tias* “ses, gürültü”) kelimesinden gelir (Pekarskiy, 1959: 2931).
- *Tutaag*: kabza (Pekarskiy, 1959: 2867).
- *Uos*: namlu (STBUT, 2015: 220).

Koruyucu Ekipmanlar: Zırhlar

Saha Türkçesinde vücudu korumak için giyilen zırha *kuyah* denmektedir. *Kuyah*, Pekarskiy’de şöyle açıklanmıştır: “Zırh; üzeri demir levhacıklarla kapalı deriden gömlek, deri kaftan üzerine dikilmiş demir ve kemik levhacıklardan ibaret olan bir nevi zırh; kadim muharebelerde giyilen, demir telden yapma gömlek (Pekarskiy, 1945: 573). Birden fazla zırh modeli bulunmaktadır ve bunlar ayrı ayrı şu şekilde adlandırılmıştır:

- *Hatırık kuyah*: En yaygın kullanılan zırhtır. Boğa veya geyik derisinden yapılmış bir astar üzerine zırhlı plakalar dikilmesiyle meydana getirilmiştir (Vasilyev, 1995: 107-108).

- *Tañalay kuyah*: *Tañalay* “damak” anlamına gelmektedir. Hayvan damağının dalgalı çizgileri andırması nedeniyle deriden yapılmış olan bu zırh *tañalay kuyah* denmiştir (Vasilyev, 1995: 108).

- *İeççeğ kuyah*: Bu zırhla ilgili elde somut bir bulgu bulunmamaktadır. Bu nedenle deri, kemik veya demirden olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamaktadır. *İeççeğ*, “kalça kemiği” ve “menteşe” anlamına gelmektedir. Buradan hareketle zırhın kalça kemiğinden yapılmış olabileceği akla gelse de Vasilyev, sözlü kültür ürünlerinden hareketle zırhın kalça kemiğinden yapılmış olabileceği görüşü yerine menteşeli olabileceğini belirtmiştir. Bir başka deyişle Vasilyev, *ieççeğ*’nin zırhın yapım maddesini değil biçim özelliğini belirttiği, plakaların bağlanma şeklini gösterdiği yönünde fikir beyan etmiştir (1995: 109).

- *Tierbes iiliğes kuyah*: Zincir zırhtır. Bu zırhın bir diğer adı *barımta*’dır. Bazı küçük farklarla Rus zincir zırhlarına benzediği kaydedilmiştir (Vasilyev, 1995: 109).

- *Tireh kuyah*: Bu zırhla ilgili elde somut bir veri bulunmamaktadır. Saha Türkçesinde *tireh* “kavak” anlamına gelmektedir (Pekarskiy, 1959: 2679; STBUT, 2013: 376). Ancak Vasilyev, *tireh kuyah*’ı kızılağaç ile ilişkilendirmiş ve bu zırhın kızılağaçtan yapılmış veya kızılağaç yapraklarının modelinde olabileceğini belirtmiştir (1995: 110).

- *At tuyağa kuyah*: At toynaklarına benzer dikdörtgen zırh plakalarının birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Yapım maddesi belli değildir (Vasilyev, 1995: 110).

Saha zırhlarının şekil ve yapım malzemeleri itibariyle oldukça çeşitli olduğu görülmektedir; genel itibariyle demir, deri ve ağaç kabuklarından imal edilmiştir. Bunlardan en sık kullanılan deridir. Vasilyev, deri tercihinin daha fazla olmasında yapım maliyetinin ucuz olmasının da etkisi olduğunu düşünmektedir (1995: 111).

Zırh çeşitlerinin haricinde zırhlı oluşturan çeşitli parçalar da bulunmaktadır. Göğüs, sırt, kol, bacak ve ayağı koruyan ayrı ayrı parçalar mevcuttur. Bu parçalar şunlardır:

- *Bohuuluk*: Ayağı muhafaza etmek üzere ayakkabının üzerine giyilen kemik, ahşap veya metalden zırh parçası (Vasilyev, 1995: 113).

- *Duulağa*: *Duulağa* veya *duulağa bergehe* şeklinde geçmektedir. Baş korumak üzere demirden yapılmış miğferdir (STBUT, 2006: 199). Arkeolojik kazılardan elde edilen iki miğfer mevcuttur; ikisi de şeklen birbirine benzemektedir. Yukarıdan aşağıya doğru genişleyen altı plakanın birleşiminden meydana gelir (Vasilyev, 1995: 114).

- *Halha*: Kalkan olarak bilinmekle birlikte Pekarskiy’de aynı zamanda yüz siperliği olarak da açıklanmıştır (1945: 317). Saha kalkanları genel olarak ağaçtan imal edilir; deri olanları da meşhurdur (Vasilyev, 1995: 114). *Halha*’nın haricinde şamanların kötü ruhlarla mücadele ederken kullandığı *happar* da kalkan olarak nitelendirilmekle ancak bunun savaşçılar tarafından kullanıldığı bilinmemektedir.

- *Harı kuyağa*: Bilekten dirseğe kadar olan kısmı muhafaza eden kolluk (Vasilyev, 1995: 112).
- *Kün*: İlk anlamı güneştir. Aynı zamanda zırhın bir parçası olarak göğsü koruyan yuvarlak demir parçanın adıdır (Vasilyev, 1995: 111).
- *Küñehe*: Sırt kısmını koruyan yuvarlak zırh parçasının adıdır. *Kün* ve *küñehe* esasen şaman kostümlerinde bulunan önemli nesnelere (Vasilyev, 1995: 112). Öyle ki Saha literatüründe yer alan *kün tullara*, *küñehe bıstara* “*kün* sembolü düştü, *küñehe* sembolü koptu” sözü, ölüm veya zor zamanların geldiğini işaret eder. Şaman kostümünün üzerinde bulunan bu semboller şamanın elbisesinden koparsa, düşerse, kaybolursa ölüm veya kötü hadiselerin meydana geleceğine inanılır (Çolak, 2019: 406).
- *Mülgün*: *Bülgün* şeklinde de geçmektedir (Pekarskiy, 1945: 143). Esasen şaman cüppesindeki demir omuzluk olan *mülgün*, Saha savaşçılarının zırhının omuz kısmının adıdır; omuzluk olarak da geçer (Vasilyev, 1995: 112).
- *Sarın kuyağa*: Omuz zırhı; zırhın omuz kısmını kapsayan bölümün adıdır (Vasilyev, 1995: 112).
- *Soto kuyağa*: Ayak bileğinden dize kadar olan kısmı muhafaza eden zırh parçası (Vasilyev, 1995: 112-113).

Rütbeler

Saha Türklerinin tarihî süreç içerisinde ve günümüzde düzenli bir ordularının olmayışı, askerî rütbeler konusundaki terminolojiyi de etkilemiştir. Ancak Sahaların, diğer birçok toplulukta olduğu gibi sosyoekonomik ve siyasi hiyerarşik düzeni askeriye için de geçerlidir. Bir başka ifadeyle, siyasi otoritenin başı ve diğer sosyal unvanlar askerî düzende de kullanılmaktaydı. Bazı tarihî belge ve folklorik malzemenin, özellikle destanlardan bunu tespit etmek mümkündür (Vasilyev, 1995: 42-43). Saha Türkçesinde yer alan tarihî unvanlar ve karşılıkları şu şekildedir:

- *Bootur*: Özel eğitim almış profesyonel bir savaşçı; seçkin askerî liderlere ve savaşçılara verilen unvan (Alekseyeviç, 2021: 36).
- *Böğö*: Asker kökenli aileden geldiğine inanılan profesyonel bir savaşçı (Alekseyeviç, 2021: 36).
- *Darhan*: Saha sosyoekonomik düzeninin en üstünde *darhan* bulunmaktaydı. Mevcut siyasi düzenin en yetkilisi *darhandı*. Tarihî dönemlerde sosyoekonomik ve siyasi düzen göz önüne alındığında siyasi lider aynı zamanda askerî yönetimin en tepesindeki isimdir (Vasilyev, 1995: 50-51; Alekseyeviç, 2021: 36).

Vasilyev, bu unvanlar arasında geçiş olmadığını belirtmektedir. Arşiv ve folklor malzemelerinde *böğö*'den *darhan*'a veya *bootur*'dan *böğö*'ye vs. bir geçişin tespit edilmediğini, dolayısıyla bu unvanların askerî bir statü olarak ölüme kadar değişmediğini kaydetmiştir (Vasilyev, 1995: 52).

- *Attaah serii*: süvari (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Bergen*: Askeriye ile ilgili iki anlamı bulunmaktadır. İlki iyi nişancı, okçudur. Diğeri kahraman, yiğit, bahadır (Pekarskiy, 1945: 85).
- *Buhatır*: Bahadır; güçlü, kuvvetli anlamlarını içerip erkek lakabı olarak kullanılır. Ayrıca masal ve destan kahramanlarının lakabı olarak sıkça kullanılan bir unvandır (Pekarskiy, 1945: 130). Ancak askerî hiyerarşide yeri tam olarak bilinmemektedir.

• *Ħara*: Asıl anlamı kara (siyah) olup askerî bakımdan profesyonel savaşçılara verilen unvandır. Askerî hiyerarşide üst sıralarda yer almamasına rağmen önemleri büyüktür. Köle değillerdir, sözleşmeli bir şekilde çalışırlar. Saha destan ve efsanelerinde *Ħara* unvanlı önemli kişiler vardır (Vasilyev, 1995: 53).

• *Ħarabil*: bekçi, koruma, güvenlik görevlisi, nöbetçi (Pekarskiy, 1945: 333). Aynı anlamda *ketebil* ve *manabil* kelimeleri de kullanılmaktadır (Pekarskiy, 1945: 485, 614).

• *Ketebil seriite*: muhafız (Pekarskiy, 1959: 2174).

• *Kırgıs cono*: Genel olarak savaşçılara verilen isimdir. “Savaşçı insanlar, savaşçılar” anlamına gelir (Vasilyev, 1995: 59).

• *Serii kihite*: Muharip, asker (Pekarskiy, 1959: 2174).

• *Serii toyono*: kumandan (Pekarskiy, 1959: 2174).

• *Seriihit*: savaşçı, asker (Pekarskiy, 1959: 2174).

• *Tıgın*: askerî önder (Pekarskiy, 1959: 2933).

• *Toyon*: Esas olarak efendi, hükümdar anlamına gelen (Pekarskiy, 1959: 2706) bu kelime ile ilgili askerî bir kayıt olmasa dahi Saha sosyoekonomik ve siyasi düzeni içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan bu unvana sahip kişilerin askerî hiyerarşide de yeri olduğu düşünülebilir.

Günümüzde kullanılan askerî rütbelerin tamamı Rusça menşelidir. Sleptsov’un sözlüğü (1972) taranarak tespit edilen bu Rusça menşeli askerî rütbeler şunlardır:

• *Bayıannay*: asker; askerî, askerlik.

○ *Bayıannay suluuspa*: askerlik.

○ *Bayıannay-muorataağı*: bahriye(li) (s. 60).

• *Glavnokomanduyuşay*: başkomutan (s. 105).

• *Komandir*: komutan; bir asker topluluğunun başı, kumandan (s. 171).

• *Kombat*: tabur kumandanı (s. 172).

• *Kombrig*: tugay komutanı (s. 172).

• *Komdiv*: tümen komutanı (s. 172).

• *Leytenant*: teğmen.

○ *Mladşay leytenant*: asteğmen.

○ *Starşay leytenant*: üsteğmen.

○ *Zapas leytenant*: yedek teğmen (s. 227).

• *Polka komandire*: alay komutanı (s. 171).

• *Sallaat*: asker, er (s. 312).

Sözlü Kültür Ürünlerine Yansıyan Askerî Terminoloji

Bu başlık altında atasözleri ve bilmecelelere yansıyan askerî terminoloji ile ilgili örneklere yer verilmiştir.

Atasözlerinde Askerî Terminoloji

Bu kısımdaki atasözleri, konusu askerî terminoloji ile ilgili olanlar ve konusu ilgili olmayıp teşkilinde askerî terminoloji unsurlarına yer veren atasözleri olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır.

Konusu ilgili olanlar

- *Eyetten orduk suoh* “Barıştan iyisi yoktur.” (Kirişcioğlu, 2007: 25).
- *Serii ürdünen buor ıspat* “Savaşı toprakla örtemezsin.” (Popov, 2006: 59).

İçerisinde askerî terim ve kavramların yer aldığı atasözleri

Bu kısımdaki atasözleri Popov’ın (2006) çalışmasında tespit edilmiştir.

- *At köhünneğine, iñur köstüö, bıhañ köhünneğine, kun köstüö* “At bulunduğu yerde bulunur, bıçak bulunduğu yerde bulunur.” (s. 77).
- *Bar con tıla oñ, sanaata batas.* “Bütün insanların dili ok, düşüncesi mızraktır.” (s. 52).
- *Kihi tıla oñ* “İnsanın dili oktur.” (s. 52).
- *Oñ, batıya tıl* “Ok, mızrak gibi söz.” (s. 52).
- *Sübe buñatur* “Öğüt bahadırıdır.” (s. 59).
- *Süge, balta tıl* “Balta gibi söz.” (s. 52).
- *Toyon toboğor kulut oloror* “Beyin artığıyla köle yaşar.” (s. 56).

Bilmecelerde Askerî Terminoloji

Saha Türkçesinde yukarıda yer verilen terim ve kavramların yer aldığı veya onlarla ilgili bilmeceler de bulunmaktadır. Bu bilmecelerin bir kısmı yukarıda yer verilen terim ve kavramları soru kısmında içerirken bir kısmının cevabı onlarla ilgilidir. Aşağıdaki bilmeceler Popov’da (2006) tespit edilmiştir.

Cevabı askerî terminoloji ilgili olanlar:

- *Soğotoñ harahtaah tugu da tuluppat ühü* “Tek gözlüye hiçbir şey dayanmazmış.” Cevap: **silah** (s. 43).
- *Timir kihi uotunan hotuoluur ühü* “Demir adam ateş kusuyormuş.” Cevap: **silah** (s. 43).
- *Erkiñne er hohuun turar ühü* “Duvarda cesur bir yiğit dururmuş.” Cevap: **tüfek** (s. 43).
- *Erestiin Bootur eterbes ayağar iñmit ühü* “Erestiin Batur’un çizmesinin ağzına sinmiş imiş.” Cevap: **bıçak** (s. 42).

Sorunun içerisinde askerî terim ve kavramların yer aldığı bilmeceler:

- *Bökçögör oğonñor manıht kustaah, buñatur uollaah ühü* “Kambur ihtiyar bekçi kızılı, bahadır oğlanlıymış.” Cevap: kapan (s. 44).
- *Ceñkir taas kirieppeske uot sariabına oloror ühü* “Parlak taşlı kalede ateş prensesi yaşarmış.” Cevap: elektrik santrali (s. 49).
- *Kırakıy da buollarbın, buuru oñtoror buñaturbın diir baar ühü* “Küçücük de olsam en büyüğü deviren bahadırım diyen varmış.” Cevap: kakım (s. 22).

• *Mökü bergen mahi üüttüür ühü* “Sıradan nişancı ağacı delermiş.” Cevap: tahta kurdu (s. 19).

• *Türgenten türgen, küüsteehten küüsteeh, umayar uot tunnaah uluu buhatır siri settete ergiybit ühü* “Hızlı mı hızlı, güçlü mü güçlü, yanmış ateş ruhlu ulu bahadır dünyayı yedi kez dolaşmış imiş.” Cevap: uzay gemisi (s. 49).

• *Uluu doydu oğuha kihil kömüs kuyahhtaah ühü* “Koca dünyanın öküzü altın zırhlıymış.” Cevap: hamam böceği (s. 18).

Askerî Terminoloji ile İlgili Diğer Kelimeler ve İfade Çeşitleri

Deyimlerde Askerî Terminoloji

- *İliinen kiiris (kırgıs)* “göğüs göğse mücadele etmek” (Nelunov, 2002: 185).
- *Kimen kiir-* “taarruz etmek, hücum etmek” (Grigoryev, 1974: 42).
- *Saba tüs-* “taarruza geçmek” (Grigoryev, 1974: 67).
- *Saa uohugar turuor-* “namlunun ucunda olmak” (Grigoryev, 1974: 71).
- *Serii sebinen dalbaataa-* “kılıç sallamak” (Nelunov, 2002-II: 171).
- *Tüpte saalla (saana) tüs-* “ansızın büyük bir ses duymak”. Silahın ateş alma sesi ile ilgili söylenir (Grigoryev, 1974: 91).
- *Utari tur-* “karşı çıkmak; savaşmak, dövüşmek” (Grigoryev, 1974: 99).

Kalıp İfadelerde Askerî Terminoloji

- *Bıhağ uhugunan tiyen tostubutugar dılı* “ucu kırılmış bıçak gibi”. Verdiği sözden dönen biri için söylenir (Grigoryev, 1974: 30).
- *Eye demneehtik/nemneehtik* “uyum içinde, barış içinde” (Grigoryev, 1974: 122).
- *Saanan ıppıt kurduk:* “silahla atmış gibi”. Burada söz edilen silah terimi, oku ifade eder ve okun düz gidişi kastedilmektedir. Buna istinaden dümdüz olan nesne veya durumlar için söylenir (<https://sakhatyla.ru/translate?q=saa>).
- *Saa teber (ılar) sire* “silahın atış mesafesi kadar yer”. 60 ile 80 adımlık mesafeyi ifade etmek için kullanılır (Grigoryev, 1974: 71).

Çeşitli Eylemler

- *Eyeles-*: barışmak, barış yapmak (Pekarskiy, 1945: 301).
- *Komanda bier-*: komut vermek (Sleptsov, 1972: 171).
- *Komandalaa-*: komuta etmek (Sleptsov, 1972: 171).
- *Kurdan-*: kuşanmak; beline kuşak, kılıç, kemer gibi şeyler bağlamak (Pekarskiy, 1945: 566-7).
- *Ohsus-*: savaşmak, dövüşmek, çarpışmak, vuruşmak (Pekarskiy, 1959: 1905).
- *Seriileen il-*: fethetmek (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Seriiles-*: çarpışmak, savaşmak, vuruşmak (Pekarskiy, 1959: 2174).

Askerî Mahaller ve Yapılar

- *Kazarma*: kışla; askerlerin toplu olarak barındıkları büyük yapı (Sleptsov, 1972: 161).
- *Kiriipes*: kale; düşmanın gelmesi beklenebilen yollar üzerinde, askerî önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı (Pekarskiy, 1945: 526).
- *Komandnay puun*: komuta merkezi (Sleptsov, 1972: 171).
- *Mohuyuu*: siper; askerlerin gidiş gelişinde veya savaşta karşı tarafa hedef olmadan ateş edebilmesi için kazılmış üstü açık hendek (Pekarskiy, 1945: 641).
- *Zemlanka*: sığınak (Sleptsov, 1972: 140).

Askerî Topluluklar

- *Bayıannay batareya*: batarya (Sleptsov, 1972: 240).
- *Diviziya*: tümen (Sleptsov, 1972: 161).
- *Harra serii*: düzensiz, talimsiz ordu (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Komandnay sastaap*: kumanda heyeti (Sleptsov, 1972: 171).
- *Korpus*: kolordu (Sleptsov, 1972: 174).
- *Serii con veya seri connor*: askerî kuvvetler (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Serii kihiler*: askerî kuvvetler, muhafızlar (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Serii muñah veya serii muñağa*: ordugâh, alay (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Serii*: çeşitli askerî kuvvetler, ordu (Pekarskiy, 1959: 2174).

Savaş ve Barış ile İlgili Kelimeler

- *Duogabar*: antlaşma, anlaşma, pakt.
- *Eye duogabara*: barış antlaşması (Sleptsov, 1972: 118).
- *Eye*: dirlik; barış, sulh.
- *eyeleeñ*: barışçı, sulhperver (Pekarskiy, 1945: 301).
- *İl*: barış, sulh.
- *İl - eye*: barış, sulh (Pekarskiy, 1945: 440).
- *Kırbahu*: savaş, harp (Pekarskiy, 1945: 502).
- *Kırgıs*: kesici, harp, cenk, savaş (Pekarskiy, 1945: 503).
- *Serii*: savaş (Pekarskiy, 1959: 2174).

Diğer İfadeler

- *Enñe*: Sözlü halk geleneğine göre bu, bir gelinin babasının evinden kocasının evine giderken sahip olmak zorunda olduğu bir köledir (Vasilyev, 1995: 56). Aynı zamanda savaşta galip gelen tarafa verilen kadın veya erkek köleye karşılık kullanılmaktadır (Pekarskiy, 1945: 285).
- *Kadet*: Çarlık Rusya'da yatılı askerî lise talebesi (Sleptsov, 1972: 161).

- *Kokarda*: kokart; asker şapkalarına takılan ve rengi uluslara göre değişen işaret (Sleptsov, 1972: 171).
- *Komanda*: komuta; komut, emir (Sleptsov, 1972: 171).
- *Komandnyy*: komut; komuta (Sleptsov, 1972: 171).
- *Kulut*: köle (Pekarskiy, 1945: 556).
- *Mobilizatsiya*: seferberlik; bir ülkenin silahlı kuvvetlerini savaşa hazır duruma getiren, ülkenin ekonomisini, yönetimini savaş gereklerine uyacak duruma sokan hazırlık ve önlemlerin tümü (Sleptsov, 1972: 240).
- *Serii tañarata*: “savaş tanrısı; topçu” (Nelunov, 2002-II: 171). Burada topçuların savaşlardaki önemine dikkat çekilerek topçunun tanrıya benzetilme durumu söz konusudur.
- *Soluk*: savaşı kaybeden tarafın bir ziyafet düzenleyerek kazananların yaptığı tüm masrafları ödediği bir tür tazminat (Vasilyev, 1995: 56).

Sonuç

Silah, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren savunma, saldırı, avcılık, tarımsal faaliyetler vb. alanlarda kullanılan bir alet olarak insanoğlu için önemini her geçen gün arttıran bir araç olmuştur. Gelişen ve değişen dünya şartlarında toplumların oluşması ve aralarında yaşanan çeşitli hadiseler dolayısıyla vuku bulan savaşlar; düzenli veya düzensiz bir şekilde askerî yapılanmaların ortaya çıkması ve gelişmesi, beraberinde yeni terimleri ve kavramları doğurmuştur.

Türk toplumunda askerlik ve savaşın önemi, ortaya zengin bir kültürel birikim çıkarmıştır. Oldukça eski dönemlerde ana kitleden koparak müstakil olarak varlıklarını sürdüren Saha Türklerinde de bu kültürel birikimin izleri yukarıda sunulan verilerde görülmektedir. Her ne kadar Saha savaşçıları inançları gereği gizli bir şekilde gömülseler -ki bu durum arkeolojik olarak bulguların elde edilmesini oldukça zorlaştırmaktadır- ve çarlık yönetimi askerî silahların üretimini yasaklayıp eldeki silahları toplasa da bu çalışmada elde edilen bulguların nitelik ve niceliği; Saha Türklerinin, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi zengin bir askerlik ve savaş kültürüne sahip olduğunu göstermesi bakımından yeterli düzeydedir.

Bu çalışmada 5 ana başlık ve çeşitli alt başlıklar içerisinde yaklaşık 170 terim, kavram, sözlü kültür ürünü ve çeşitli ifade tespit edilmiştir. Bunlardan yaklaşık 40’ı doğrudan Rusçadan alıntıdır. 400 yıla yakın süredir Rus yönetimine tabi olarak yaşayan bir topluluğun dilinde tespit ettiğimiz 170 askerî terim ve çeşitli kavramın 40’ının Rusça olması da bu açıdan oldukça normaldir.

Çalışmada yer alan terim ve kavramların rakamsal dağılımı şu şekildedir:

Silah		Kor. Ekip.	Rütbe	Sözlü kültür ürünlerine yansıyanlar		Askerî terminoloji ile ilgili diğer kelimeler ve ifade çeşitleri							Top.
GS	AS			Atasöz.	Bil.	Dey.	Kİ	ÇE	AMY	AT	SB	Dİ	
34	20	16	31	9	10	7	4	7	5	9	9	9	170

Tezlere ve müstakil çalışmalara konu olabilecek bu çalışmanın detaylı bir şekilde incelenmesi, hem nicelik hem nitelik olarak ortaya koyulacak bilgi ve bulgular Saha Türklerinin askerlik ve savaş kültürüne verdiği önemi daha net gösterecektir.

Kısaltmalar

AMY	→	Askerî Mahaller ve Yapılar
AS	→	Ateşli Silahlar
AT	→	Askerî Topluluklar
Atasöz.	→	Atasözleri
Bil.	→	Bilmeceler
ÇE	→	Çeşitli Eylemler
Dey.	→	Deyimler
Dİ	→	Diğer İfadeler
GS	→	Geleneksel Silahlar
Kİ	→	Kalıp İfadeler
Kor. Ekip.	→	Koruyucu Ekipmanlar
SB	→	Savaş ve Barış ile İlgili Kelimeler
STBUT	→	Saha Tılın Bihaarulaah Ulaşan Tılcıta
Top.	→	Toplam

Kaynakça

Alekseyeviç, A. A. (2021). *Leksika Voyennogo Dela Yakutov: Semantika i Struktura*, Magisterskaya Dissertatsiya. Yakutsk.

Çolak, D. (2019). "Saha (Yakut) Türklerinin K115 Debeliye Destanı Üzerine Bir Gramer İncelemesi". (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Durmuş, İ. (2019). "Eski Türk Savaş Araç - Gereç ve Taktiği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), ss. 49-70.

Grigoryev, P. S. (1974). *Saha Tılın Somoğ Domoğun Tılcıta*, Yakutsk: Yakutskoye Knijnoye İzdatelstvo.

Kirişcioğlu, M. F. (2007). *Saha Türklerinin Atasözleri - İnceleme Metin*, Ankara: Nobel Yayınları.

Komisyon (2005). *Saha Tılın Bihaarulaah Ulaşan Tılcıta*, C: II, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2006). *Saha Tılın Bihaarulaah Ulaşan Tılcıta*, C: III, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2010). *Saha Tılın Bihaarulaah Ulaşan Tılcıta*, C: VII, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2013). *Saha Tılın Bihaarulaah Ulaşan Tılcıta*, C: X, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2014). *Saha Tılın Bihaarulaah Ulaşan Tılcıta*, C: XI, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2015). *Saha Tılın Bihaarulaah Ulaşan Tılcıta*, C: XII, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2016). *Saha Tılın Bihaarulaah Ulaşan Tılcıta*, C: XIII, Novosibirsk: Nauka.

Nelunov, A. G. (2002). *Somoğ Domoğ Sağalı Nuuççalı Tılcıta*. C: I-II, Novosibirsk: İzdatelstvo SO RAN Filial.

Pekarskiy, E. K. (1945). *Yakut Dili Sözlüğü*, İstanbul: Ebüzziya Matbaası.

Pekarskiy, E. K. (1959). *Slovar Yakutskogo Yazıka*, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

Popov, İ. K. (2006). *Saha Taabırınara, Ös Höhoonoro, Çabırğahtara*, Cokuuskay: Biçik.

Pribılıh, Y. P. Osobennosti Yakutskih Palm – Batas i Bataya. <http://yakutmuseum.ru/stati/osobennosti-yakutskih-palm-batas-i-batyja/> Erişim Tarihi: 30.05.2022.

Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar*, Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya.

Vasilyev, F. F. (1995). *Voyennoye Delo Yakutov*, Yakutsk: Natsionalnoye Knijnoye İzdatelstvo Biçik.

<https://sahatyyla.ru/translate?q=saa> Erişim Tarihi: 31.05.2022.